

НА ГЕНЕРАЛНОМ КАНААУ (октобар-новембар 1944)

Крајем октобра 5. српска бригада налазила се распоређена у Бежанији (данас део Новог Београда). Радило се војнички и политички са људима. Како је огромна већина бораца, сем руководилаца била новомобилисана, то се са њима највише радило војнички, да би се оспособили да рукују оружјем и да се правилно војнички понашају у борби. Пре свега обучавани су да у потпуности искоришћавају природне и вештачке законе како би у борби било што мање људских губитака.

Немци су још за време жестоких борби на прилазима Београду приступили у Срему изградњи седам одбрамбених линија од истока према западу названих: »браон«, »зелена«, »жута«, »црна«, »црвена«, »нибелуншка« и опет »зелена«. Двадесет прва дивизија уведена је у борбе на Сремском фронту 31. октобра 1944. године, дан пре него што су јединице НОВЈ заузеле непријатељску »жуту линију« и почеле борбу на »црној линији«, па се претходне (»браон«, »зелена« и »жута«) линије овде само помињу.

»Црна линија« била је по реду четврти немачки одбрамбени положај у Срему коме су посветили посебну пажњу: Сава - 1 км источно од Николић пустаре - Забран - Манђелоски поток - Баићев - Милун, 1 км од пустаре Мало Ново Село - к. 173 - к. 174 - к. 184 - источно од с. Чалма - с. Дивош - с. Бипша - с. Нештин на Дунаву. Тежиште одбране на овој одбрамбеној линији налазило се на одсеку Лаћарак - Чалма. Поседовање ових положаја непријатељ је, после напуштања Сремске Митровице, 1. новембра завршио до вечери 1. новембра 1944. године.²²⁷

Команду над немачким јединицама које су поселе »Црну линију« преузео је 2. новембра 1944. године генерал-мајор Ху-

²²⁷> АОС, НАВ-Т-315, р, 1300, сн. 966-8, затим НАВ-Т-311, р. 191, сн. 742-5 и 777-5.

бертус Ламеј (Hubertus Lamey), командант 118. ловачке дивизије.²²⁸ Командно место Борбене групе »Линденблат« налазило се у селу Кузмину,²²⁹ Групе »Цимерман« - 2,5 км југоисточно од села Чалме.²³⁰ Група »Цирнгибл« била у источном делу Чалме²³¹ а дивизија »Бетхер« на западном излазу из села Кузмина.²³²

СА БЕЖАНИЈЕ НА ГЕНЕРАЛНИ КАНАЛ

На дан 29. октобра 1944. године штаб 21. дивизије издао је наређење штабовима бригада и командама потчињених јединица за покрет у правцу Руме ради смене 11. дивизије, изнурене у непрекидним борбама²³³ Према наређењу штаба Прве армијске групе, две дивизије (21. српска и 6. пролетерска-личка) добиле су задатак од штаба 1. пролетерског корпуса да очисте Срем од непријатеља. Наређен је покрет дивизије за 30. октобар до просторије западно од Руме.

Једиршце 5. бригаде у времену добијања овог наређења биле су распоређене у Земуну - на Бежанији, када се појавио и мањи политички проблем даљег ангажовања српских јединица у Срему. Већ по преласку бригаде преко Саве у Земун међу борцима су се почели преносити гласови како се иде за Немачку, где ће сви изгинути. Овим непријатељским и демо-

²²⁸ АОС, НАВ-Т-311, р. 195, сн. 999-1012, затим књига (*Der WEG der 118. Jägerdivision*, Walch, Augsburg, 1954), АОС, НАВ-Т-311, Р. 191, сн. 277 и р. 194, сн. 784-6.

²²⁹ Борбена група »Lindenblat« (Kampfgruppe »Lindenblatt« - »Липов лист«) била је састава: 3. батаљон 893. гренадирског пука, 1. чета 264. инжењеријског батаљона, затим 2. чета 30. ваздухопловног батаљона за осигурање и 1. чета 606. пука за осигурање и две батерије 505. СС-артиљеријског дивизиона.

²³⁰ АОС, Р. 29-к. 72, као и НАВ-314, р. 32, сн. 104-Борбена група »Цимерман« названа тако по имену пуковника Валтера Цимермана (Walter Zimmermann), начелника инжењерије 5. СС брдског армијског корпуса, а потом у септембру месецу 1944. године команданта Гренадирског пука »Тврђава Београда«, била је средином октобра 1944. године јачине око 800 људи. На »црној линији« била је састава: Гренадирски пук »Тврђава Београд«, 5. СС-полицијски пук и 4. дивизион 509. СС-артиљеријског пука, са две батерије пољских хаубица, и једном батеријом топова и 1. батерија 505. СС-артиљеријског дивизиона - све калибра 100 мм.

²³¹ Борбена група »Цирнгибл« била је састава: 750. ловачки пук 118. ловачке дивизије 18. СС полицијски брдски пук, ојачан с две чете 3. полицијског добровољачког пука »Хрватска«, затим 811. батаљон за осигурање и 3. дивизион 668. артиљеријског пука 118. ловачке дивизије с три батерије лаких пољских хаубица М-18.

²³² АОС, НАВ-Т-315, р. 1300, сн. 966-8.

²³³ 36. НОР, I, 8, док. 236.

²³⁴) Исто, док. 239.

рализаторским паникерским гласинама подлегла је мања група бораца, која се почела организовати за дезертерство. Похватања је и строго кажњена. Одржавани су четни и батаљонски састанци и конференције, на којима су политички комесари, чланови Партије и СКОЈ-а борачком кадру објашњавали да је за бригаду и уопште за јединице НОВЈ част, па према томе и њихова обавеза да истерају окупатора из наше земље, и да га казне за све оне многобројне злочине нанесене нашем народу у протеклом рату. Интензивни политички рад имао је повољан одјек на борацки кадар, па су и појаве дезертерства биле све ређе у бригади.²³⁵

Дивизија је, сходно наређењу штаба 1. пролетерског корпуса, 29. октобра извршила покрет из Бежаније ка Руми. Пета бригада се кретала наступним маршем од Бежаније ка Карловчићу, следећим распоредом: 2, 3. и 4. батаљон, пратећа чета, бригадна интендантура, бригадна болница и на крају 1. батаљон. Покрет није био напоран, износио је око 30 километара. Извођен је по топлом и сунчаном времену, давани су краћи одмори, није било непријатељске авијације да ремети покрет. У току марша извиђачки делови 2. батаљона ухватили су једног немачког војника. Штаб бригаде кретао се на челу колоне и по доласку у село Карловчић сместио се у кући Круније Петошевића.²³⁶

Међутим, већ од поласка из Бежаније појавили су се ретки случајеви дезертерства. Од дезертера из 5. бригаде ухваћена су тројица и двојица из 4. бригаде. Са дезертерима се, сходно надлежности штаба бригаде, поступало најоштрије. Појавио се и проблем совјетских војника, ранијих немачких заробљеника, којих је било много у 5. бригади и који су скоро свакодневно захтевали од штаба бригаде да их пусти да иду у састав Црвене армије, па су тројица 30. октобра и побегла.

Бригада је, по наређењу штаба 21. дивизије, наставила покрет 30. октобра правцем Карловчић - Пећинци, дужине од око 20 километара по распореду: 3, 4. и 1. батаљон, пратећа чета, болница, бригадна интендантура и на крају 2. батаљон у заштитници. Није било непријатељске авијације да узнемирава и омета покрет, али је време тога дана било хладно и об-

²³⁵> АОС, к. 1046, ф. 3, док. 21, *Извештај политичког комесара 5. српске бригаде*, од 30. октобра 1944.

²³⁶> АОС, к. 1041, ф. 2, док. 27, *Операцијски дневник 5. српске бригаде* за 29. и 30. октобар 1944. године, писан у селу Пећинци, 30. октобра 1944. године.

лачно. Иако је људство показало високу физичку издржљивост и примерну маршевску дисциплину, ипак је констатован извештан замор. Било је доста босих и слабо обучених, а уз то маршевало се по друму у једноличној сремској равници, која је психички замарала људство. У селу Пећинцима бригада је остала на одмору. Одржавани су краћи политички часови по четама, на којима је говорено о значају овог марша према непријатељу који се повлачи из наше земље и о поносу Бригаде што и она учествује у завршним операцијама за коначно ослобођење земље.²³⁷

Са овог марша остало је забележено рељефно и топло казивање Марјана Попежа, борца 3. чете 4. батаљона, под насловом »Павловци« у коме даје своје утиске из овог сремског села које су Немци при поласку потпуно спалили: »Седео сам тако на прагу, гледајући кроз црне, оголене гране јасни и пуни месец. Изгледало ми је и он некако тужан. Као да је и сам био сведок оне страшне вечери, када су у село ушли Немци. Као да је видео када су куће пламтеле као запаљене буктиње, а пламенови високо дизали небу, расипајући јарку, црвену светлост. Као да је видео мртве и проливане сузе над њим или чуо плач несретних сељана. .. « Штаб 21. дивизије је 31. октобра издао наређење штабовима својих бригада и командама потчињених јединица за покрет у правцу Сремске Митровице, при чему је штабу 5. бригаде наређен покрет: »... правцем Вогањ - жел. станица Вогањ, запоседајући положаје лево река Сава па удесно укључно комуникација Сремска Митровица - Рума, на којој је просторији досада била једна бригада XVI дивизије... С обзиром да на положајима око Митровице нема природних заклона од непријатељске ватре, то ће јединице, уколико већ нису ископани ровови од стране јединица XVI дивизије, вршити копање истих и добро се утврдити. Свако евентуално наше напредовање ка Митровици повлачи са собом потребу утврђивања достигнуте тачке. Само на овај начин ће се избећи жртве од непријатељске артиљерије и осигурати држање заузетих позиција. Уколико јединице немају довољно средстава за утврђивање, прикупиће их из оближњих села... «²³⁸

На основу дивизијске заповести, штаб бригаде је у рану зору 31. октобра извршио покрет са јединицама и већ попод-

²³⁷ АОС, к. 1041, ф. 2, док. 29, *Извешај штаба 5. бригаде*, оп. бр. 16 од 30. октобра 1944. године.

²³⁸ » 36. НОР, I, 8, док. 254.

не истога дана са два батаљона запосео положаје према непријатељу који се налазио на Генералном Каналу код Лаћарка. Људство је било прилично заморено, јер је са марша одмах упућено на положаје, на којима је трпело јаку непријатељску ватру. У извештају команданта 5. бригаде о овом покрету говори се и о недостатку топографских карата (секција) за овај терен, без којих је било много отежано извршење борбених задатака. Штаб 5. бригаде је од штаба 21. дивизије захтевао и један мотодикл или путнички аутомобил ради опслужења у хитним случајевима при извршавању борбених задатака.²³⁹

Штаб 21. дивизије издао је своју заповест 1. новембра штабовима бригада и командама потчињених јединица да крену «у напад дуж комуникација преко с. Мартинци - Кузмин - Кукујевци - Бачинци - Гибарац - Шид... « Пета српска бригада, која се у току ноћи налазила у западном делу Сремске Митровице, добила је наређење »да буде у сталној вези са бригадама из прве линије... «²⁴⁰

Већ 1. новембра ујутро, по мирном и сунчаном времену, бригада је кренула на марш према дивизијском наређењу правцем; сремска Митровица - Кузмин. Кретала се наступним маршем: 1, 2. и 3. батаљон, пратећа чета, бригадна болница, бригадна интендантура и на крају 4. батаљон. Бригада се кретала са претходником, са јаким бочним обезбеђењем и заштитницама. Штаб бригаде кретао се на челу колоне. Марш није био дугачак и бригада се зауставила већ у слеу Лаћарак, где се задржала до новог наређења, јер је из штаба дивизије стигло обавештење да се на предвиђеним бригадним положајима налази непријатељ. Покрет се одвијао у реду, мада је непријатељска артиљерија почасно тукла бригадну колону. Није било борби. Пред вече, бригада је распоређена на одмор у првим кућама Сремске Митровице. Штаб бригаде налазио се у Сремској Митровици.²⁴¹

Бригада се и 2. новембра налазила на одмору између Сремске Митровице и Лаћарка. Тога дана расформирана је пратећа чета бригаде и њени водови додељени штабовима батаљона као пратећи водови батаљона.²⁴²

²³⁹ АОС, к. 1041, ф. 2, док. 50, *Извештај команданта 5. бригаде* од 31. октобра 1944.

²⁴⁰ 36. НОР, I, 10, док. 9.

²⁴¹ > Исто, док. 19.

²⁴² > Исто, док. 19.

ПРВЕ БОРБЕ БРИГАДЕ НА »ЦРНОЈ ЛИНИЈИ«

У Лаћарку је штаб бригаде написао свој извештај о непријатељским положајима и његовим снагама. Сазнало се да немачке снаге које се повлаче пред јединицама НОВЈ из Сремске Митровице према Шиду изграђују јаке одбрамбене положаје с намером да ту пруже организован и упоран отпор нашим снагама.

На положајима око Генералног канала, испод села Мартинаца, налазило се око 1.500 до 2.000 Немаца, усташа, нешто љотићеваца и недићеваца, који су представљали заштитницу главнини снага што се повлаче ка Шиду. На месту званом Пустара налази се око 200 припадника СС трупа, које имају два противтенковска топа, а Немци на Генералном каналу имају четири хаубице и пет-шест тенкова и око 30 митраљеза и пушкомитраљеза. Међу Немцима су запажене и мање јединице усташа и недићеваца, чији је морал, према казивању мештана, веома слаб, многи беже.²⁴³

Трећег новембра у 19 часова. 21. дивизија је прешла на другу страну Манђелоског канала према Државној пустари, али даље није могла због упорног непријатељевог отпора, па су борбе несмањеном жестином трајале целу ноћ 3/4. новембра.

У 19 часова и 5. бригада је, сходно дивизијском наређењу, извршила покрет са циљем запоседања дотадашњих положаја 4. српске и 2. пролетерске бригаде. Покрет је извршен са 1, 2. и 4. батаљоном, а 3. батаљон је остао у резерви. У Сремској Митровици су остали неборачки делови: болница интендантура. Покрет и поседање положаја извршени су по јакој киши која је падала целога дана.

Четврти батаљон посео је положај од реке Саве до села Лаћарака; 1. батаљон са две чете у продужетку од 4. и 2. батаљона на десном крилу бригаде, одржавајући везу са 3. пролетерском бригадом. Запоседање положаја завршено је до 20 часова. Раздаљина између бригадних и непријатељевих положаја била је свега 150 до 300 метара. Користећи се природним препрекама (канал, непријатељ је изградио ровове у два-три реда и био спреман на упорну одбрану. Бригада се у току ноћи укопавала у плитке ровове, јер борци још нису били навикли на копање дубоких ровова.

243) АОС, к. 1042, ф. 3, док. 44, *Извештај Обавештајне зрупе 5. српске бригаде штабу 21. дивизије, од 1. новембра 1944. године.*

Пета бригада је добила борбени задатак да врши демонстративне нападе, а по успеху бригада на блатном правцу, да и сама пређе у општи напад на свом правцу. Тежиште напада главнине било је са северне стране у рејону Државне пустаре. Напад је био предвиђен за 20 часова.

За борце и руководиоце 5. бригаде био је изузетно тежак први дан борби на Сремском фронту. Између села Лаћарка и Мартинаца простире се велика пољана кроз коју пролази широки и дубок канал. Време је било мутно и облачно, а почела је да сипи и хладна киша, која се постепено појачавала. Свака стопа је била напуњена водом, нигде није било сувог места на коме би се могло сести. Ровови су ископани по њивама, а за заклон од кише послужила је затечена кукурузна шаша. Борци су се такмичили у брзини копања ровова.²⁴⁴

На каналу се налазила нека немачка заштитница, са око 1.500-2.000 војника. Десно од ове заштитнице, на месту званом Пустара налазило се у рововима око 200 припадника СС јединица, са два противколска топа, док су на самом каналу држали хаубице и 5-6 тенкова, око 30 митраљеза и пушкомитраљеза. Са СС-овцима су биле и усташе.²⁴⁵

Одмах по заузимању положаја и краћем укопавању бригада је око 24 часа мањим деловима покушала да пређе канал, веома дубок и широк, али је била одбијена жестоком непријатељском ватром. Све демонстративне нападе јединица 5. бригаде Немци су на време откривали и дочекивали ватром и задржавали их углавном на 150-300 метара испред канала. Био је то први борбени окршај бригаде на Сремском фронту, на којем ће она остати до његовог пробоја, 13. априла 1945. године. Бригада је имала три лакше рањена борца. Међу рањенима је био и Вукашин Ристић, командир 2. чете 2. батаљона. Непријатељски губици нису утврђени. Киша је стала, али је било прилично хладно. Борци су лежали на мокрој земљи. Штаб бригаде налазио се у селу Лаћарку.

У 16 часова 4. новембра штабу 21. дивизије је наређено: »Ви на нашем сектору будите активни, тако да непријатељ не узме иницијативу у своје руке, те евентуално пређе у противнапад, или да са вашег сектора одвлачи снаге у другом правцу. Уколико постоје услови пробоја на неком дијелу Вашег сектора, без већих губитака, искористите те услове... «²⁴⁶

²⁴⁴) Зборник НОР, I, 10, док. 32, и АОС, к. 1046, рег. бр. 17/28, ф. 8, Р. Јовановић »На каналу«.

²⁴⁵) АОС, као под 243.

²⁴⁶) « 36. НОР I, 10, док. 22.

По примању наређења од штаба 6. пролетерске дивизије, штаб 21. дивизије га је обавестио о великој активности непријатеља на дивизијском сектору, а нарочито пред одсеком 5. и 4. бригаде. Пета бригада се налазила на линији од реке Саве до у висини Новог Села. Пред бригадом су се протезали немачки положаји: левом обалом реке Босут, затим левом обалом реке Саве у шуми Кљештевица, где су се и утврдиАи. Немачка артиљерија налазила се на комуникацији Мартинци - Лаћарак (на коти 83). На Бановом Брду прелаз код воденице на реци Сави био је потпуно слободан, а такође и село Босут, преко Саве.²⁴⁷

Непријатељ се веома добро утврдио и фортификацијски средио појас око канала. На домет ручне бомбе, позади канала ископао је ровове у више редова, изградио и мање бункере од тврдог материјала и организовано се бранио. Услед обилних киша дубина воде у Манђелоском каналу нарасла је на целој линији од 1,5 до 2 метара. Прелаз је било мало, а и њих је непријатељ држао -под сталном митраљеском, повремено и бацачком ватром.

Око 19 часова 4. новембра јединице 21. дивизије вршиле су поновни напад на непријатељеве положаје с намером да пробију његову одбрамбену линију, која је била најчвршћа код Државне пустаре. Дивизијски распоред у нападу био је: 5. бригада од Саве до гробља; 4. бригада од гробља удесно дуж канала, а 2. пролетерска бригада је послана преко коте 91, јужно од Манђелоса да заобиђе канал и нападне непријатеља код Државне пустаре са истока и севера и тако да ликвидирају тај истурени непријатељев клин.²⁴⁸

Пета бригада је са почетком у 22 часа 4. новембра вршила напад на немачке положаје, северно од к. 103 у правцу села Чалме. Нападу је претходила краћа артиљеријска припрема, а био је подржаван и ватром совјетског пука »каћуша«. У нападу су учествовали 1, 2. и 3. батаљон, а 4. батаљон је био у резерви. Био је то у основи демонстративни напад, који није био успешан. Долазило је до борби прса у прса, борци су силовито нападали, али су се Немци упорно бранили и батаљони су се морали повући на полазне положаје за напад.²⁴⁹

У току ноћи непријатељ је био веома активан, нарочито је тукао артиљеријом бригадне положаје. Бригадна бомбашка одељења прилазила су близу канала и чим би их непријатељ

²⁴⁷) Исто, док. 29.

²⁴⁸) Исто, док. 25.

²⁴⁹ 36. НОР, I, 10, док. 32, 35.

осетио, осипао би јаку ватру на њих. Од јутра је непријатељева пушчана ватра била смањена, и с времена на време тукао је бригадне положаје из аутоматских оруђа. Бригада је имала три погинула и једног смртно рањеног од топовских граната.²⁵⁰

Бригада је целог дана остала на истим положајима. Време је било променљиво, сунчано и облачно, али су зато ноћи биле хладне, наилазила је зима. Услови за живот у рововима били су јако отежани, није било доиољно ћебади за простирку и покривку. У току ноћи довучено је нешто сламе из Лаћарка и посуто по плитким и мокрим рововима. Четврти батаљон био је у бригадној резерви у Лаћарку, где се налазио и штаб бригаде.

У току 5. новембра на сектору 5. бригаде није било значајнијих промена, мада је непријатељ у току ноћи покушавао да потисне њене јединице, али су сви његови напади били успешно одбијени. Убијена су му три војника, које је он успео да пренесе преко канала. Бригада је држала широки и развучени фронт, што је непријатељ искористио и прешао канал на неколико места, али је жестоком ватром био приморан да се повуче.²⁵¹

Пета бригада се и 6. новембра налазила на истим положајима, с тим што су 2. и 3. батаљон били у бригадној резерви. Непријатељеви делови из Борбене групе »Линденблат« покушавали су с времена на време да продру на бригадне положаје, али су увек били одбијени. Непријатељ је активно и упорно тукао артиљеријом бригадне положаје. Бригада је одржавала чврсте везе са 4. бригадом своје дивизије (десно), са Бродском бригадом 28. дивизије, која се налазила преко Саве (лево) и са 16. војвођанском бригадом, која се налазила у Сремској Митровици. Време је било пријатно и доста топло за ово доба године.

Увече 6. новембра у Сремској Митровици организована је прослава Дана октобарске револуције. Борци 2. и 3. батаљона 5. бригаде носили су бакље, а затим су се борцима 16. војвођанске бригаде учествовали у војном дефилеу кроз Сремску

²⁵⁰ 36. НОР, I, 10, док. 29. - У овим борбама био је тешко рањен Миодраг Мијајловић, руководиоца омладине 4. батаљона, који је тада замењивао омладинског руководиоца бригаде. Пренешен је у болницу у Сремској Митровици и тамо после неколико дана подлегао ранама.

²⁵¹ АОС, I, 10, док. 21, 23, 30 и 98; АОС, НаВ-Т-311, р. 191, сн. 290 и 292 и НАВ - Т - 311, р. 194, сн. 825-9 и 847-9. АОС, к. 1041, р. 49-2 *Извештај 5. српске бригаде*, од 6. новембра 1944. године.

Митровицу. Непријатељ је осматрањем приметио ова кретања, па је артиљеријом тукао Житни трг у Сремској Митровици.

Обавештајни центар штаба 5. српске бригаде послао је 7. новембра 1944. обавештајном центру 21. ударне дивизије испрпни извештај са прикупљеним подацима о непријатељским снагама, па поред ширег простора, наводи и оне снаге које су се налазиле пред одсеком 5. бригаде: »V На сектору Манђелоса налазе се снаге непријатеља XIII Босанско-Херцеговачке СС дивизије (13. СС Ханџар дивизија-п.а.). Поред ових на истом сектору, а изгледа и под командом горе поменуће јединице налазе се Београдски полицајци и недићевци који броје око 2.000 људи. Такође у саставу ове јединице има и нешто гестаповаца. VI Мешовите непријатељске снаге налазе се на сектору: Чалма, Јанковића салаш, Ст. Дивош, Бенгула, Ердвик и Кукујевци. Нашим јединицама које их нападају дају јак и упоран отпор... «²⁵²

Делови борбених група »Линденблат« и »Цимерман« вршили су жестоки артиљеријски обилно потпомогнути напад на сектору 21. дивизије, чије су све јединице биле ангажоване у борбама, с тим да »II пролетерска бригада као стуб дивизије стоји непосредно иза фронта да интервенише... « Непријатељска пешадија покушавала је да пређе канал, али у томе није успевала, мада је 21. дивизија трпела велике људске губитке од непријатељеве артиљерије.

На сектору 5. бригаде (чији су 2. и 3. батаљон били у резерви и непријатељ је нападао с једним тенком, неколико топова и пешадијом коју је довезао камионима, с намером да пређе у Сремску Митровицу. Борбе су започеле у 5 часова, трајале су преко целог дана и продужене у ноћи 7/8. новембра. О жестини ових борби речито говори податак да је у току дана на сектору 5. бригаде одбијено преко десет непријатељевих јуриша и да су Немци долазили до на десетак метара пред бригадне положаје. Добивши знатна појачања, непријатељ је на сектору 5. бригаде вршио узастопне јурише и настојао да по сваку цену овлада линијом положаја бригаде. Батаљони су вршили неколико противнапада. Вршени су силовити јуриши и непријатељеви напади били су увек одбијани. Међутим, услед испољене дрскости непријатеље и његове јаке артиљеријске, минобацачке и пушчане ватре, батаљони су поустајали у одбрани, поготову када се утврдио недостатак му-

²⁵² 36. НОР, I, 10, док. 34 и АОС, к. 1042, ф. 3, док. 42. Извештај обавештајног центра 5. српске бригаде обавештајном центру 21. дивизије, од 7. новембра 1944. године.

ниције, због чега је командант бригаде захтевао појачање једне целе бригаде. Захваљујући великом јунаштву бораца и руководилаца, бригада је успела да задржи своје положаје. Непријатељска артиљерија тукла је цело пре подне село Лаћарак. Било је много жртава и међу дивилним становништвом. Са артиљеријском ватром Немци су престали тек поподне истога дана. Совјетска авијација тукла је целог дана немачке положаје и трупе у покрету. Непријатељ је на сектору 5. бригаде имао око 50 погинулих, а рањеника је било далеко више. Бригада је имала три погинула и 12 рањених бораца и руководилаца.²⁵³

Међу погинулима је био и Милорад Јоковић, политички делегат вода у 2. чети 4. батаљона. О њему је борац Сима из исте чете у листу »Млади борац« објавио чланак под насловом »Храбро је пао«. У чланку сликовито описује погибију овог храброг политичког делегата вода, у једном каналу, одакле је пуцао на Швабе: »Командир чете упозорио га је да се чува, био је много изложен непријатељској ватри, али је он и даље пуцао и певао. Песмом је на себе обратио већу пажњу непријатељу који је још јаче почео да туче у том правцу. Један од многих који су били њему намењени, погодио га је. На месту је остао мртав. Остао је мртав, али је у нама вечито жив... «

Непријатељев напад јењавао је већ од 8. новембра. Није било значајнијих борби. Непријатељ је, под притиском 16. дивизије, напустио Манђелос, који је 7. новембра три пута прелазио из руке у руку.

Пета српска бригада налазила се 8. новембра на својим положајима, с тим што су на положајима били 1. и 4. батаљон, а у бригадној резерви и на одмору у Сремској Митровици били су 2. и 3. батаљон. Повремено је долазило до мањих испада непријатеља према бригадним положајима, али је увек био одбијен. Време је било кишовито, борци су дрхтали од хладноће у мокрим и блатњавим рововима.²⁵⁴

Увече су се јединице 4. и 5. бригаде повукле на одмор у село Лаћарак, а на предњим линијама остављене су мање снаге са задатком да одржавају борбени контакт са непријатељем. Време се нагло погоршало, дувао је јак ветар и упорно је падала јака киша. Тешко је било у рововима у непосредној близини непријатеља. Борци су лежали у рововима покривени кукурузовином, која их је колико-толико штитила од ветра и

²⁵³ 36. НОР, I, 10, док. 41. као и АОС, к. 1041, ф. 2, док. 42, *Извештај штаба 5. бригаде* од 7. новембра 1944.

²⁵⁴ 36. НОР, I, 10, док. 50.

кише. Међутим, услед јаких киша, ниво подземних вода је растао и ускоро је вода скоро испунила ровове. Борци су тако били изложени великим физичким напорима. Били су мокри до коже, и само захваљујући изванредном моралу и високој патриотској свести, издржавали су у рововима пуним воде. Још увек нису имали зимску одећу, а обућа се распадала. Нису имали ни шаторских крила. Политички комесари, партијски и скојевски секретари делили су равноправно недаће ових новембарских дана са борцима који су се с напором навикавали на тешке ратне услове у равници.

У ноћи 8/9. новембра, непријатељ је напустио своје положаје на »црној линији« и заузео раније припремљене положаје на »црвеној линији«.

Осмог новембра 1944. године, по наредби штаба 1. армијске групе у састав 21. дивизије ушла је и 31. српска бригада НОВЈ.²⁵⁵

БОРБЕ ЗА »ЦРВЕНУ ЛИНИЈУ«

Немачка одбрамбена »црвена линија« налазила се непосредно иза »црне линије« и протезала се правцем: Босут - Сава - Пановача - источна ивица с. Мартинци - железничка пруга - Баркут - Шицина - к. 94 - к. 97 - источна ивица с. Ердевик - к. 216 - к. 193 - к. 279 - к. 228 - Широко поље - источна ивица Илока - Дунав до с. Сотин. То је била прва одбрамбена линија која је повезивала Дунав и Саву с доњим током Драве. Овај немачки одбрамбени положај с тежиштем одбране код Ердевика био је од изузетног значаја за немачки одбрамбени фронт, у немачким плановима била је предвиђена као последњи одбрамбени положај.

После повлачења немачких јединица на »црвену линију« дошло је до промене у командовању и извршено је прегруписавање јединица НОВЈ. Штаб 1. пролетерског ударног корпуса НОВЈ 11. новембра преузео је команду над свим јединицама испред »црвене линије«. У Срему су средином новембра остале три дивизије 1. пролетерског ударног корпуса: на десном крилу се налазила на линији Нештин - Визић - Стара Бингула 6. пролетерска дивизија. У центру распореда од Старе Бингуле до Међеш пустаре налазила се 11. дивизија а улево, као левокрилна групација, од Међаш пустаре до Мартинаца 21. дивизија.

255) 36. НОР, I, 10, док. 98.

Јединице 1. пролетерског корпуса, са почетком у 4 часа 9. новембра, извршиле су општи напад на немачке положаје »црвене линије« дуж читавог фронта између Саве и Дунава,²⁵⁶ с тим што је 21. дивизија прешла Генерални канал и надирала на Манђелосу.²⁵⁷

У зору 9. новембра (у 3.15 часова) шеф обавештајног центра 5. бригаде, Марко Јевтић, упутио је обавештајном центру штаба 21. српске дивизије исцрпан обавештајни извештај са подацима о непријатељу пред фронтом бригаде, при чему је констатовао да се око 700-800 Немаца дубоко укопало на целој линији од Саве, испред Мартинаца па све до друма Лаћарак - Мартинци, да од тешког наопуцања имају само један противколски топ и три минобацача, али да су зато добро наоружани аутоматским оружјем. Основну чврстину одбране испред села Мартинци чинила је цик-цак линија ровова дубоких до једног метра и широких један до два, а на неким местима и више метара. Немци су били решени да чврсто бране своје положаје јер им је - како се то сазнало од мештана - наређено да се на положајима од Саве до Фрушке горе морају одржати још најмање два месеца.²⁵⁸

Са нападом на непријатеља на положајима испред села Мартинци бригада је започела у 4 сата 9. новембра на сектору Пановача - Комариште испред којег је непријатељ поставио и неколико реда бодљикаве жице. У напад су кренули 1, 3. и 4. батаљон, док је 2. батаљон био у бригадној резерви. Још у току ноћи батаљони су се привукли скоро на 150 метара од предњих непријатељских положаја. Јединице 1. батаљона под командом Станоја Китановића успеле су да заузму железничку станицу, на којој се Немци изгледа нису укопали, а 1. чета 4. батаљона успела је путем Београд - Загреб да се пробије у предграђе села Мартинци. Батаљони су били задржани на широком и дубоком каналу где је непријатељ давао жестоки отпор, пошто је претходно минирао све мостове и прелазе преко канала. Тек после четири сата борбе батаљони су прешли канад, али су били дочекани жестоком непријатељском митраљеском ватром и ту су застали укопавајући се.

У овим борбама истакао се Ратомир Бошковић, митраљезац 2. чете 4. батаљона, који је сам носио митраљез и четири кутије са по 250 метака. Чим је командир чете издао наређе-

²⁵⁶ Исто, док. 44.

²⁵⁷ 3 б. НОР, I, 10, док. 45. 258.

²⁵⁸ 36. НОР, I, 10, док. 50, као и АОС, к. 1042, ф. 1/3, док. 43, *Обавештајни извештај обавештајног центра 5. српске бригаде од 9. новембра 1944. године.*

ње: »Укопавај се!«, Ратомир је брзо скинуо митраљез са лећа, поставио га на земљу и одмах отворио жестоку ватру на Немце. На овим положајима истакао се и Милисав Ивановић, пушкомитраљезац из 2. батаљона који се са својим пушкомитраљезом попео на једну колибицу у близини немачких ровова и већ другим рафалом истерао једну већу групу Немаца из прве линије и натерао их у панично бекство у другу линију ровова, при чему је сам убио осам Немаца.

Под жестоком непријатељском ватром повлачење је било врло тешко. Рањеници су се вукли на стомаку. Овде се истакла санитетски референт 4. батаљона Гордана Михаиловић (кћерка пуковника Драже Михаиловића, четничког команданта), која је по најжешћој ватри износила и извлачила рањенике са бојишта.

Време за акцију било је непогодно, целога дана падала је јака и хладна киша. Бригада је имала два лакше рањена борца, а непријатељеви губици нису утврђени.

Неорганизовано је било повлачење делова суседне 31. бригаде. При повлачењу пред Мартинцима остављена су четири тешко рањена борца ове бригаде. Све су то посматрали борци 3. чете 4. батаљона 5. бригаде и, видевши да ће Немци заробити и убити ове рањенике, они су, презирући сваку опасност, под кишом непријатељских куршума, избили су на брисани простор, дочепали се рањеника који су немоћно лежали и на леђима их изнели до својих ровова, одакле су пренешени у позадину - сазнаје се у чланку »Пример пожртвовања« у 2. броју листа 4. батаљона »Млади борац« који је написао борац Марјан Попеж.

На истим положајима 5. бригада остала је и 10. новембра. Непријатељ је наставио са укопавањем и упорном одбраном својих положаја. Бригада је утврђивала достигнуте положаје испред села Мартинци, од реке Саве па закључно са комуникацијом - пругом Лаћарак - Мартинци где се пресецају друм и пруга држећи чврсту везу са 4. српском бригадом. Вођене су повремене слабије борбе.

У 18.30 часова 11. новембра штаб 21. дивизије саопштио је штабовима бригада вест да је непријатељ напустио одбрану Генералног канала и да се повукао у села Мартинци и Кузмин. Истог дана штаб 21. дивизије добио је од штаба 1. пролетерског корпуса борбени задатак да заједно са осталим јединицама на овом терену разбије непријатеља на сектору Мартинци - Кузмин и да овлада овим селима, а потом да на-

стави гоњење непријатеља до избијања на линију Шаренград - Шид - Сремска Рача.

Према дивизијској заповести о. бр. 155 од 11. новембра 5. бригади је наређено: »Пета бригада са својим снагама извршиће смену 4. бригаде и поставити се на положајима од коте 85, повезујући се на истој са 2. пролетерском бригадом, до железничке пруге источно од к. 85 где се повезати са 31. бригадом. На овом сектору бригада ће извршити напад на с. Мартинци с тим што ће забацити своје десно крило ударајући у северозападни део села, при чему ће се ослањати на батаљон 2. бригаде, који ће их штитити од Кузмина. Напад извршити уз садејство са 2. бригадом и настојати да се овлада непријатељским рововима и ликвидирају непријатељске снаге у с. Мартинци... «²⁵⁹

У складу са овом заповешћу, штаб 5. бригаде одлучује да један свој батаљон упути на к. 85 с тим да овај врши напад на непријатеља у селу Мартинце, на сектору између делова 31. бригаде и 4. бригаде. Предвиђено је у току ноћи да се у даљем току операције ангажује цела бригада.²⁶⁰ Међутим, у току дана штаб 21. дивизије мења ову своју заповест утолико што наређује штабу 31. бригаде да смени 5. бригаду на њеним положајима. Са сменом се почело истог дана у 17 часова. Приметивши комешање на положајима 5. бригаде, Немци су изашли из Мартинаца и под заштитом јаке митраљеске и минобацачке ватре покушали изненадни напад на делове 5. бригаде, који ови енергично одбију, уз три лакше рањена борца.²⁶¹

Наилазили су хладни зимски дани, падала је јака киша, а у току ноћи и прва суснежица. Бригада се цела повлачи на одмор у село Лаћарак. Све су тежи били услови за живот и ратовање, о чему се јавља у извештају штаба 1. пролетерског корпуса да су цела 6. пролетерска и главнина 21. дивизије на отвореном пољу без крова над главом, да је људство слабо обучено, неки су били само у чарапама, и да код 21. дивизије има умирања од студени, а да је код 6. дивизије још горе.²⁶² Борци су искористили ово време за одмор после тешких Напора протеклих дана када су на отвореним положајима боравили и по неколико дана изложени киши и снегу и глади, јер се храна тешко и нередовно дотурала на положаје које су

²⁵⁹ 36. НОР, I, 10, док. 55.

²⁶⁰ Исто, док. 52 и АОС, к. 1041, рег. бр. 46-2, Извештај штаба 5. бригаде, о. бр. 20, од 11. новембра 1944 (писано у с. Лаћарак).

²⁶¹ 36. НОР, I, 10, док. 55.

²⁶² 36. НОР, I, 10, док. 56.

Немци стално тукли митраљеском, а повремено и бацачком и митраљеском ватром.

У току 11. новембра 1944. године биле су на положајима: 2. пролетерска бригада у Чалми, 4. и 5. бригада у Лаћарку, одакле је штаб 5. бригаде упутио један батаљон на положај, а три су се одмарала у селу, док се 31. бригада налазила на положајима испред села Мартинци. Штаб 21. дивизије процењивао је овога дана да је врло тешко фронталним нападима ликвидирати непријатеља на овом сектору, па је било потребно напасти и забити клин у његове положаје на сектору с. Кукујевци, чиме би биле угрожене његове снаге у Кузмину и Мартинцима и тако олакшао општи пробој јединица НОВЈ на овом сектору. Бригада је живела рововским животом, у веома отежаним ратним условима.

На истим положајима 5. бригада остала је и 12. и 13. новембра, без борби.²⁶³

Поподне 14. новембра штаб 21. дивизије наређује штабовима 5. и 31. бригаде да нападну непријатеља на свом сектору. Сектор напада 5. бригаде протезао се са северне стране с. Мартинци. Напад је започео у 18.30 часова, без артиљеријске припреме, али су Немци задржали бригаду јаком ватром. Око 20 часова Немци врше противнапад са положаја лева обала Саве, намеравајући тако да се бригади забаци иза леђа, али бивају одбијени. Са другим противнападом Немци почињу у 21 час, али бивају опет одбијени.

У 3 часа 15. новембра 5. бригада са 31. бригадом обнавља напад са 1. и 4. батаљоном на северном делу с. Мартинци. Борци су долазили до на двадесетак метара од непријатељевих положаја, али су увек били дочекивани жестоком ватром и бивали одбијени. Упад 5. бригаде у село Мартинци био је онемогућен густом и скоро непрекидном ватром аутоматских оружја из веома добро утврђених отпорних тачака. Бригада је имала два рањена, а број непријатељских губитака није утврђен, мада се, с обзиром на жестину борби, могло очекивати да су велики. Батаљони су се ујутру повукли на своје полазне положаје. У току ноћи, нарочито у зору, из Мартинаца се чула јака бука моторизације, која није престајала до касног јутра, а чији узроци нису утврђени.²⁶⁴

У 21 час 15. новембра, у садејству са 31. бригадом и подржавана совјетском артиљеријом, 5. бригада је извршила си-

²⁶³) Исто, док. 98.

²⁶⁴) Исто> док 68.

ловити напад на непријатеља у с. Мартинци, на северозападном делу села, сматрајући да је ту најслабије место немачке одбране. Први батаљон је нападао комуникацијом Мартинци - Кузмин, а 4. правцем према цркви у Мартинцима. Пре напада штаб 5. бригаде је од свог обавештајног центра добио податке, које су овоме дали мештани, да је непријатељ главнину својих снага повукао са предњих ровова у село Мартинце, остављајући на њима истурена митраљеска одељења, као објавнице. У току борбе показало се да ови подаци нису били тачни и да се непријатељ најупорније бранио баш из предњих ровова.

У првом налету батаљони су успели да се прилично добро увуку у непријатељске положаје. Четврти батаљон је успео да дође чак до црквеног дворишта. Међутим, чим је непријатељ осетио продор бораца 5. бригаде, одмах је на тај сектор концентрисао сва своја оруђа, бацаче и митраљезе, а земљиште је осветљавао многобројним ракетама. Осим ватре из предњих ровова, на бригаду је непријатељ отварао ватру и у лећа, из правца Кузмина, што је све битно ометало даље надирање бригаде. Није било много користи од совјетске артиљерије, јер изгледа да њени команданти у току протеклог дана нису узели најбоље елементе за гађање. Постојала је и опасност од бочног удара непријатеља на бригаду, па је све то утицало на одлуку да се оба батаљона врате на своје полазне положаје, с тим што су прешли у позадину, а њихове положаје преузео је 2. батаљон.

Пред зору, 16. новембра, по киши и хладном времену, рачунајући на озбиљније изненађење, Немци уз подршку осам тенкова врше жестоки напад на одсеку 4. и 5. бригаде. Ефикасном ватром совјетске артиљерије 117. арт. пт пука Немци су са тенковима били заустављени пре него што су и допрли до бригадних ровова. Повукавши се у с. Мартинце, немачки тенкови су маневрисали заклоњени иза кућа и топовима тукли највише положаје 5. бригаде.

Бригада је имала пет рањених, од којих тројица теже. Нису утврђени губици непријатеља, али судећи по жестини борбе, они су морали бити велики. Приликом овог напада јединица 5. српске бригаде командант бригаде конставовао је крупне слабости у одржавању телефонских веза између штаба бригаде и њему потчињених јединица. Због тога је штаб бригаде наредио штабовима потчињених батаљона да морају оспособити своје десетине телефонских веза да правовремено

успоставе везе, напомињући чак и детаљне инструкције о намештању телефонских линија на самој земљи, »као и да дежурни телефонисти буду увек уз апарате, иако нема позивног знака...²⁶⁵

На истим положајима бригада је остала и 17. и 18. новембра. Други батаљон је тога дана вршио мање демонстративне нападе, без нарочитих резултата. Трећи батаљон, у духу такмичења којим су тада биле обузете све јединице 21., дивизије, користећи се дејством совјетске артиљерије која је од 8 часова тукла немачке положаје око цркве, и сам је извршио напад на Немце на положајима у правцу цркве у с. Мартинци. Немци су успели да врате батаљон на његове полазне положаје. Међутим, у садејству са 31. бригадом, 3. батаљон 5. бригаде извршио је поновни напад на непријатеља, који је трајао све до 20 часова, а онда се батаљон повукао на своје положаје. Батаљон је имао једног погинулог, три рањена и једног контузованог борца.²⁶⁶ Непријатељ је целог дана јаком артиљеријском ватром тучао положаје 5. бригаде. По лепом и за ово време необично топлим времену, совјетска авијација неколико пута је тукла немачке положаје у Мартинцима, нарочито око цркве, али ни то по свему судећи није уздрмало немачку упорност у одбрани. Штаб бригаде налазио се и овога дана у Лаћарку.

Бригада је остала на истим положајима и 19. новембра с тим што је на положају остао само 4. батаљон, а главнина је била на одмарању у Лаћарку.

На положајима бригаде није било значајних промена ни 20. новембра. Према непријатељу су редовно упућиване јаче извиђачке патроле са задатком да заробе неког Немца и доведу »живи језик«, али је непријатељ на свако кретање према својим положајима отварао јаку ватру и онемогућавао сваки прилаз бригадних патрола. Ноћу 19/20. новембра борац 3. чете 4. батаљона 5. бригаде Драгољуб Николић, вршећи стражарску дужност, из пушке је убио заменика команданта 3. батаљона 4. српске ударне бригаде. Ухашпен је и над њим је спроведена истрага.²⁶⁷

У селу Мартинци налазило се око 2.000 Немаца и нешто усташа и четири тенка. У посадама у селима Моровићу и Ли-

²⁶⁵) 36. НОР, I, 10, док. 71, 77.

²⁶⁶) АОС, к. 1041, ф. 3, док. 17, *Операцијски дневник 5. српске ударне бригаде за 18. и 19. новембар 1944. године.*

²⁶⁷) АОС, к. 1041, ф. 3, док. 11, *Извештај штаба 5. српске ударне бригаде, од 20. новембра 1944. године штабу 21. НОУ дивизије.*

повцу и на Босуту било је много белогардејаца, усташа и припадника немачке Помоћне полиције.²⁶⁸ Одсек од Кузмина до леве обале Саве бранио је 2. батаљон Помоћне полиције (Хилфсполизеи) у распореду: штаб батаљона са 5. и 6. четом на Хорватовом салашу, 8. чета у Сремској Рачи и 7. чета са 11 пушкомитраљеза између реке Босут и пута Кузмин - Босут. Све чете су биле добро утврђене, али су дивизијски и бригадни обавештајци у својим извештајима процењивали да је »морал ових непријатељских војника врло слаб«, што ће се кроз касније борбе показати скроз нетачним.²⁶⁹

Непријатељ је и даље фортификацијски уређивао своје положаје с намером да их одсудно брани. Пред сектором 21. дивизије непријатељ је поседао следеће положаје: Баркут - Шидина поток - Мартинци - Панацача - р. Сава - закључно Хорватов салаш (пустара). Непријатељски положаји били су јако утврђени, пољско-фортификацијски објекти пружалис у се дуж целе »црвене линије«. Било је посејано много минских поља, а пред рововима исплетени густе редови бодљикаве жице. најутврђеније отпорне тачке ових положаја биле су насељена места: Мартинци, Кузмин и Хорватов салаш. У кућама у тим селима непријатељ је изградио врло јаке бункере. Сплет бодљикаве жице, ровови и траверзе испред којих су била густа минска поља, појачавали су одбрамбеност линије.

На дан 21. новембра 5. бригада држала је и даље само 2. батаљон на положају, у стрељачком строју са разрађеним распоредом, док су остали батаљони и бригадне јединице били на одмору у Лаћарку. Приликом смене 2. батаљона непријатељ је са почетком у 5 часова јаком артиљеријском ватром тучао бригадне положаје, којом приликом је погинуло пет бораца из 5. бригаде. Део бораца из 3. батаљона радио је на изградњи одбрамбене линије ровова западно од Лаћарка. Радови су извођени под руководством и надзором совјетских инжењеријских официра и помоћу њихових инжењеријских јединица, што је истовремено био полигон за обуку наших бораца у извођењу инжењеријских радова. Време је било лепо, делимично сунчано.

Пета бригада је у истој ситуацији и на истим положајима била и у времену од 21. до 27. новембра. Стално су смењивани батаљони на положајима. три батаљона су била увек у бригадној резерви и на одмору у Лаћарку. Време је било лепо, де-

²⁶⁸> АОС, к. 1042, рег. бр. 47/3 и 48/3.

²⁶⁹) АОС, к. 1042, рег. бр. 51/3.

линично сунчано и тек од 25. новембра се покварило, захладило је и падала је стално јака киша. Непријатељ такође није изводио нека посебна борбена дејства, сем што је сваког дана дивизијске положаје тукао јаком бацачком, а повремено и артиљеријском ватром, а са торња цркве у Мартинцима, свремена на време тукао је бригадне положаје јаком митраљеском ватром.

На сектору 21. дивизије владало је опште борбено затишје, а 27. новембра дивизијска артиљерија отворила је ватру на немачке положаје код цркве и железничке станице у Мартинцима. Гађање је било доста прецизно. Торањ цркве је погођен са четири пуна поготка из противколских топова. Железничка станица такође је погођена из неколико зрна. Непријатељ је реаговао бацачком и артиљеријском ватром на дивизијске положаје. Био је прилично прецизан и успео је да онеспособи један наш противколски топ. Предвече је тукао положај и стрељачки stroj бригаде.

На овим положајима и без борбених дејстава дивизија је остала све до увече 30. новембра 1944. године.²⁷⁰ За време затишја на овим положајима, штаб 21. ударне дивизије наредио је бригадама да организују копање дубљих ровова, јер је рат био сасвим рововски на потпуно равном терену. Борци и старешине су се већ били навикли на овај нови вид ратовања. Још увек је био приметан недостатак пионирског алата. Борци су ипак успевали да на сваком заузетом кораку и земљишту одмах ископају ровове за стојећи став. Становање је било углавном позади ровова, у земуницама. Једном речју, све је било испод земљине површине.

Бројно стање људства дивизије било је још увек мало. Како је из Београда одмах отишла за Срем, то није било времена за мобилизацију, те је 21. дивизија била најмалобројнија у 1. пролетерском корпусу. Било је предвиђено да крајем новембра прими велике количине совјетског лаког и тешког наоружања, па је за њега дивизији недостајало до 1.500 људи.

У вези с тим штаб 21. дивизије, 21. новембра 1944. године, обратио се Главном штабу НОВ и ПО Србије за попуну својих јединица, напомињући да у Срему не може добити никога, јер се све људство са те територије мобилише за јединице 12. војвођанског корпуса НОВЈ. »С обзиром да смо ми српска дивизија то се вама обраћамо да нам дате људство које мобилишете за потребну помоћ. Узимајући у обзир оно што можемо до-

270) 36. НОР, I, 10, АОК 102.

бити са територије Београда, нама треба да би прихватили наоружање још око 1.000-1.500 људи, од којих што више артиљераца. Ми старешине и борци 21. Српске дивизије стараћемо се да достојно репрезентујемо свој назив 'Српске' у свим покрајинама наше земље, онако као у бици за Београд...»²⁷¹

ВОЈНО ОРГАНИЗОВАЊЕ БРИГАДЕ

Бригада је у овом времену стално била на положајима - било потпуно, било са по једним или два батаљона — и водила жестоке борбе против Немаца, па се није имало много времена за интензивнију војностручну обуку, политички рад и културно-просветну делатност. Но ипак, увек се нешто времена за те делатности нашло, а интензиван је и плански тај рад био у јединицама које су се повремено налазиле на вишедневном одмору у Лаћарку и Сремској Митровици.

Ради унапређивања политичке наставе, војностручне обуке, рада партијске и скојевске организације и војног организовања свих бригада 21. дивизије, политички комесар 1. пролетерског корпуса пуковник Мијалко Тодоровић Плави, у Сремској Митровици је 18. новембра 1944. године одржао састанак са члановима политичког органа штаба 21. дивизије, којем су присуствовали и политички комесари бригада и њихови заменици, са дневним редом: војно-политичка ситуација; стање организације КПЈ у бригадама, дискусија и задаци и разно.

На завршетку састанка донети су следећи закључци:

- борцима и старешинама одржати политичка предавања у којима као основно истаћи да ће антихитлеровска коалиција остати јака и јединствена до победе над немачким фашизмом;
- истакнуто је да је циљ политичког, војностручног и културно-просветног рада изградња способних и свесних бораца који ће се за циљеве НОП-а борити не само у рату већ и после, при изградњи нове социјалистичке државе;
- захтевано је даље ангажовање партијске и скојевске организације у обуци и васпитању бораца у стварању правилног односа бораца и старешина према Црвеној армији;
- омасовљење и јачање партијске органиације;
- пружити помоћ штабовима у формирању органа обавештајне службе и одељења за заштиту народа и њиховом оспособљавању за важне задатке који су стајали пред њима;

271) 36. НОР, I, 10, док. 79.

- предвиђено је организовање неколико двадесетодневних и двомесечних курсеве за оспособљавање бораца санитарске и интендантске службе.

Штаб бригаде - по наређењу штаба 21. дивизије, у новембру 1944. године приступа формирању нових јединица и установа. Најпре је формирана позадинска чета под командом интенданта бригаде Милана Кнежевића. По бројном стању то је била највећа чета. Велика је била и чета за везу формирана у истом меседу, а затим батерија топова, већином пт топови. Ради војностручне обуке бораца за специјалне јединице, 18. новембра штаб бригаде је упутио 25 бораца (по пет из сваког батаљона и пет из пешадијских јединица бригаде) на курс за послужиоце на минобацачу 81-82 мм, који је почео 22. новембра у минобацачкој чети 4. крајишке бригаде 5. дивизије у Сремској Митровици.

Знатно је побољшан рад бригадне интендантуре, где се стално усавршавала организација посла, набавке и исхране. У овом месецу основано је неколико радионица: шнајдерска, шустерска и поткивачница, које су веома добро радиле. Истакнути пушкарски мајстори Јован Ковачевић и Милан Петковић били су веома стручни и они су се, иако им радионица није била комплетирана, трудили да удовоље што већем броју захтева и потреба бораца и јединица.

У овом времену вршена је и реорганизација батаљонских и бригадне интендантуре.²⁷² У извештају политичког комесара 21. дивизије од 1. новембра 1944. године дата је следећа оцена о стању интендантура у јединицама дивизије непосредно по доласку на Сремски фронт: »Интендантуре су организоване у јединицама, али ради слабог искуства, још се недовољно сналазе у раду. Добили смо неколико интенданата из 1. дивизије, који су помогли да се интендантуре у значајној мери поправе и курс који је у том погледу одржан у Ваљеву који нам је користио, те је сад питање исхране и снабдевања лакше«.

Из поменутог извештаја политичког комесара 21. дивизије сазнање да се исхрана у Срему врши већином на добровољној бази, јер има доста хране и народ је стварно давао све што је имао, били су то устанички крајеви већ од 1941. године. Са одећом и обућом нешто је решавано запленом у борбама за ослобођење Београда, али је у дивизији још увек било преко 300 бораца потпуно босих, а још више са slabим оделом, па се код штаба 1. пролетерског корпуса инсистирало на додели

²⁷² АОС, к. 1074/1, пер. бр. 2/8 и 4/8.

веће количине одеће и обуће, јер су наишли хладни зимски дани, које су борци тешко издржавали, поготову што су већи део времена проводили у рововима под снегом или бијени јаким и хладном кишом.

О исхрани бораца у рововима и о великим тешкоћама у првим зимским данима веома импресивно пише Гаврило Антић у својој књизи »Од Јастрепца до Цеља«: »Храна се дотура обично на положаје у сумрак, јер је терен изложен оку пасуљатеља. Из Лаћарка крећу врући казани, али док пасуљ стигне до порције оног најистуренијег борца, охлади се, слојани или чак смрзне. Уместо да га узимаш кашиком, треба ти нож да га, онако згрудваног, сечеш. А како би добро било кад би бар тај пасуљ био топао. Бар да је нешто топло на овој хладноћи. Хлеб је црн и мекан, прави војнички и био би укусан да није умешен без соли, јер кажу да нема соли... « Исхрана људства била је, као и до тада, организована по бригадама, с тим што је дивизијска интендантура, смештена у Сремској Митровици, организовала печење хлеба у овој сремској варошици и дотурала га бригадним интендантурама на положаје, али се на то није смело увек ослонити, па је било дана када је бригадна интендантура морала организовати печење хлеба по сеоским кућама.

Политички комесар 5. бригаде, мајор Марко Радетић, у свом поменутом извештају од 19. новембра пише: »... У бригади не постоји неких проблема, сем оних о којима је раније говорено, а то су: оружје, муниција, одећа и обућа... «, а политички комесар 21. дивизије је 21. децембра о овом проблему извештавао политичког комесара 1. пролетерског корпуса: »... Питање одеће и обуће је за сада највећи проблем. Велики број бораца не можемо искористити у борби на положају, јер су потпуно боси. Организовали смо прављење опанака од говеђих кожа, али је у томе недостатак јер крупне стоке на овом терену тешко добијамо... «

Прилично је песимистична оцена политкомесара 5. бригаде у извештају од 19. новембра 1944. године о санитету. »Санитетски рад није на достојној висини, јер ни у једном батаљону нема санитарских референата са стручним знањем, док рад и стање у бригадној амбуланти су задовољавајући. Здравствено стање људства није пајбоље мада нема заразних обољења, а ипак сваког дана има их пуно на лекарској чему је узрок голотиња и босотиња и ружно време и држање положаја, ма да се боси не шаљу на положај. О чистоћи се води рачуна и другоги на то довољно пазе... «

Са проширавањем ратних зона и борбама на Сремском фронту - у вези с тим и извршавањем борбених задатака у све сложенијим условима - улога правременог и тачног информисања које су вршили обавештајни органи 5. бригаде и њених батаљона била је од пресудног значаја за успех при нападу на непријатеља на главним тачкама његове одбране, а истовремено оно је чувало од изненађења и губитака својих јединица. Све ове чињенице говориле су у прилог потребе јачања обавештајне службе у јединицама које су иначе тешко долазиле до потребних података, али и информације до којих су долазиле биле су увек драгоцене.

О деловању обавештајне службе и извиђачких јединица 5. српске бригаде користили су се неки извештаји, као што је онај о упућивању извиђања групе у правцу Јанковца, 23. октобра 1944. године, затим извештај обавештајне групе 5. бригаде, од 1. новембра исте године, о распореду немачке заштитнице на Генералном каналу код Мартинаца,²⁷³ као и солидан обавештајни, већ наведени извештај штаба 5. бригаде, од 5. новембра 1944. године, у коме поред осталог стоји: »У Првој војвођанској бригади има обавештајца из села Мартинаца и Кузмина, који треба да се пребаце преко Бродске бригаде у њихова села ради испитивања и прикупљања података о непријатељу и његовом распореду. Војвођанска бригада налази се у Сремској Митровици и она би могла послати ове другове преко Бродске бригаде«.

Веома је исцрпан извештај шефа обавештајног центра 5. бригаде, од 7. новембра 1944. године, о снази и распореду непријатељских јединица пред бригадним положајима,²⁷⁴ *затим* његов извештај од 9. новембра исте године, у коме даје и добре податке о наоружању непријатеља, да би додао и реченицу: »Мештани који отуда долазе причају да су им Немци говорили да имају наређење да се на овој линији, то јест од Фрушке Горе па до Саве морају одржати још два месеца«.²⁷⁵

Такође исцрпан извештај о свим непријатељским јединицама на сектору Илок - Ердевик - Мартинци - Сремска Рача 25. новембра 1944. године поднео је шеф II одсека 21. дивизије, капетан Душан Каран. Тачан је био и његов извештај од 12. и 18. децембра исте године, рађен на основу саслушања заробљених непријатељских војника, с тим што у операцијском дневнику 21. дивизије, за 29. нобембар 1944. године, стоји, да

273) Исто, к. 1042, ф. 3, док. 44.

274) Исто, док 42.

275) Исто, ф. 1, док. 43.

су бригадне обавештајне групе залазиле у позадину непријатељског распореда и том приликом ухватиле више лица, међу којима је било и дезертера, од којих су прикупљани подаци о непријатељским положајима и снагама.

ПАРТИЈСКО-ПОЛИТИЧКА АКТИВНОСТ

Партијско-политички и скојевски рад и културно-просветна делатност били су знатно ограничени временом одмора и борбеног затишја, јер је бригада највише времена и у новембру 1944. године провела у рововима на положају и у борбеним акцијама против непријатеља који се упорно бранио на својим положајима, па ће политички комесар 5. бригаде у свом поменутом извештају од 19. новембра написати: »Будући да је бригада читаво време за које се подноси извештај држала положај и више дана водила борбу са непријатељем на положају села Мартинци, то је рад био много отежан. Због неуспеха на овом положају код бораца и руководиоца била се појавила нека психоза и почело се то препрличавати, но се људству објаснило услед чега је долазило до тих неуспеха па је се увидело да је ово друга врста борбе од оне коју смо ми водили са непријатељима, те сада није такво стање... «

У јединицама 21. дивизије све до краја 1944. године није било јединственог плана и програма политичког рада који би обухватио сва питања сазнавања и подизања политичке свести бораца и руководиоца. Одређивање теме, како оних из НОБ, тако и актуелних и тема из општег образовања, -било је препуштено углавном политичким комесарима чета и батаљона, а у неким приликама повремено је политички комесар бригаде одређивао поједине теме, које су се често сводиле на четне конференције поводом неких значајнијих датума. Међутим, треба истаћи и напоре политичког комесара 5. бригаде да политичком раду у бригади да што организованији облик, па је у том смислу почетком новембра 1944. године у бригади, како се то види из његовог извештаја од 19. новембра, одржано саветовање свих политичких руководиоца бригаде.

Политички комесар 21. дивизије, 1. новембра 1944. године, извештавао је политичког комесара 1. пролетерског корпуса: »Пошто имамо много нових бораца, решили смо да наставимо са проучавањем одлуке АВНОЈ-а, да се поново држе реферати о народним властима, АВНОЈ-у, Националном комитету и

тако даље. Указала се потреба да држимо конференције на којима ће се говорити о Црвеној армији, њеној ослободилачкој мисији и помоћи поробљеним народима Европе, а посебно Југославије, јер претпостављамо да су извесни испади неодговорних црвеноармејаца могли да смање донекле љубав наших бораца према Црвеној армији и Совјетском Савезу...²⁷⁶

У новембру 1944. године у јединицама 5. бригаде прорађиване су политичке теме: Говор маршала Тита поводом прославе двогодишњице оснивања Х далматинске бригаде и поводом ослобођења Београда, затим Заповест маршала Стаљина, Циљсви наше борбе, Социјално стање сељака у предратној Југославији, Понашање бораца према народу, Шта је фашизам донео српском народу. Посебно су обрађиване две значајне теме: Нова Србија и Пут нове Југославије. Теме су одржаване у свим батаљонима а у неким делимично, зависно од расположивог времена у тим јединицама.

У свакодневном политичком раду са борцима и старешинама умногоме је коришћена дневна и периодична штампа, које као да никада није било довољно, па ће политички комесар 5. бригаде 19. новембра рећи да су најглавнија политичка предавања била прорада чланака из »Нове Југославије«, »Политике« и добијених брошура, а политички комесар 21. дивизије 1. новембра је извештавао: »... Приступили смо организовању читалачких група по четама, како би на тај начин заинтересовали и што више обухватили радом све борце. Дајемо им за читање 'Политику' и остале наше листове, као и напредне забавне књиге.«

Пошто у бригади није било радио-апарата, а новине су понекада и касниле, поставило се питање издавања редовних војних и политичких радио-вести, па се у том смислу од штаба 21. дивизије захтевао барем један радио-апарат.

Ради јединствене организације политичког рада са борцима и старешинама, крајем новембра 1944. године - како о томе извештава политички комесар 5. бригаде - 4. децембра 1944. године при штабу 5. бригаде одржано је једно шире саветовање политичких комесара и помоћника политичких комесара батаљона и политичких комесара осталих јединица, у два батаљона. Одржане су сличне конференције и по четама. Дискутовало се о побољшању метода политичког рада, а посебно о организацији културно-просветног рада. Констатована

²⁷⁶) АОС, к. 1042, ф. 5/II, рег. бр. 6, *Извештај политичког комесара 21. дивизије, од 1. новембра 1944.*

но је да у листовима који долазе у бригаду има доста материјала, који је стално прорађиван. На саветовању су прорађени и следећи реферати: Чување тековина наше борбе; Значај такмичења међу јединицама; Одлуке са Другог заседања АВНОЈ-а; 0 циљу и развиту наше борбе; Шта је све зла нанео окупатор нашој земљи. Затим су донети закључци о томе како све ове теме пренети борцима, било путем четних конференција или уграђивањем ових тема у редовни програм рада.²⁷⁷

На дан 30. новембра 1944. године - како се то види из извештаја политичког комесара 5. бригаде, од 20. децембра 1944. године - у 5. српској бригади одржано је саветовање политичких комесара батаљона и чета и њихових помоћника, комесара осталих приштапских јединица на коме је извршена детаљна анализа протеклог политичког рада и постављени задаци за наредни период.²⁷⁸

Већ сутрадан, 1. децембра исте године, одржано је бригадно саветовање коме су присуствовали политички комесари батаљона и политички комесари приштапских јединица бригаде (чете за везу, интендантуре, извиђачка група и превијалиште) и интенданци и њихови помоћници. Изнето је стање обезбеђења јединица храном, одећом и обућом и указано на пропусте у протеклом периоду. На саветовању је детаљно прорађено и писмо политичког комесара 1. пролетерског корпуса о поступку са народном и његовом имовином, а исцрпно се дискутовало и о културно-просветном раду у бригадним јединицама.

Почетком новембра 1944. године и 5. бригаду је заталасало такмичење поводом прославе Велике октобарске револуције, које у јединицама и код појединаца побудило вољу за радом, па је тај рад био знатно појачан, посебно у данима и моментима одмора. Иако се скоро сваког дана морало ићи на положај, који је увек био далеко од места логоровања, такмичење је захватило масе бораца. У штабу бригаде одржано је саветовање свих политичких руководилаца бригаде на коме је разрађен план такмичења, а затим су одржане и четне политичке конференције, па је активност кренула напред. У свим четама одржане су конференције на којима се критички и са-

²⁷⁷⁾ АОС, к. 1046, ф. 3, док. 23, *Извештај политичког комесара 5. српске бригаде* од 4. децембра 1944. године-политичком комесару 21. дивизије.

²⁷⁸⁾ АОС, к. 1046, ф. 3, док. 24, *Извештај политичког комесара 5. српске бригаде* од 20. децембра 1944. године о раду у времену од 29. новембра 1944. до 14. децембра 1944. године-политичком комесару 21. дивизије.

мокритички разматрао живот и рад у чети. При штабу бригаде била је формирана комисија за оцену стања у батаљонима, а у батаљонима комисије за оцењивање по четама, које су одредиле такмичарске дисциплине и критеријуме за оцењивање.

Политички комесар бригаде је већ после двадесетак дана оцењивао да је такмичење заталасало све јединице и да је »рад кренуо доста напред, сем код 4. батаљона који је доста изостао у овом раду«. Међутим, оцена политичког комесара 21. дивизије у његовом већ поменутом извештају од 21. децембра 1944. године било је далеко оштрија и песимистичка: »Кроз месечно такмичење које смо спроводили, затим кроз последње борбе у операцији од Митровице овамо, могло се запазити следеће: У Петој бригади такмичење није имало као у осталим бригадама видних резултата. Иако је било добрих успеха, али се осетило извесно мртвило у раду, које је дошло свакако као последица недовољног залагања партијске организације да заинтересује борце и објасни значај такмичења... «

Однос војске из 5. бригаде према народу на терену којим се бригада кретала и на коме је изводила своја борбена дејства био је увек једна од значајних компонената политичког рада и партијско-скојевске активност и у овој српској бригади.

У времену од 1. до 15. новембра 1944. године политички рад у народу није много био активан. Бригада се налазила у селу Лаћарак, борци су скоро свакодневно излазили на положаје и водили скоро свакодневне борбе против Немаца и усташа код села Мартинци, а у селу је било и неколико јединица. Село Лаћарак, од првих устаничких дана партизанско, имало је своју народну власт и позадину. Читав политички рад са народом - како извештава политички комесар 5. бригаде, 19. новембра 1944. године, састојао се из неколико митинга са омладином и једног краћег састанка са неколико другова из месног НОО-а. На дан 4. децембра исте године, политички комесар 5. бригаде извештава: »Рад на терену се састојао у културно-просветном, приредбама које су у великом допринеле *уознавању нашег* рада и *циља*. Омладина из села је повезана са нашим Скојем и омладином и потпомаже се у раду. У селу постоје све наше организације још од раније. Однос руководиоца и бораца према народу и властима прави-лан је«. У поменутом извештају политичког комесара 21. ди-

визије од 21. децембра 1944. године стоји; »Однос наших бораца према народу је прилично добар и правилан, чему смо посветили велику пажњу подвлачећи то увек на свим састанцима и конференцијама. Још се појави по неки испад, који се дешава код појединаца... « Ових новембарских дана 1944. године чете на одмору, заједно са омладином Лаћарка, по хладном и кишном времену, а често и под јаком непријатељском ватром и на његовим густим минским пољима убирале су летину затечену од јесени и стављали је у сеоске амбаре.

Организација Комунистичке партије Југославије у 5. бригади, 18. новембра 1944. године, тада Бригада има 1.600 бораца и руководилаца, броји 195 чланова и 225 кандидата за члана, што речито показује грубо секташење партијских руководстава у односу на масу нових бораца који су сваког дана кроз борбу доказивали своју оданост великој ослободилачкој идеји и ствари народа и Партије

РАД СА ОМЛАДИНОМ

После ослобођења Београда, преласком на фронталне борбе на Сремском фронту и пријемом великог броја новомобилисаних бораца на борбеном путу кроз западну Србију, битно су се изменили услови живота, рада и борби. Томе је требало прилагодити нов начин рада скојевске организације и њено руковођење. Оспособити јединицу за успешно извођење задатака и створити од сваког борца војнике Народноослободилачке војске - то је био основни задатак партијске и скојевске организације. У његовом остваривању било је много тешкоћа, а скојевска организација по искуству својих чланова била је у основи веома млада. Сталне борбе које је бригада водила, по зимском времену, слаба одећа и обућа, политичка непросвећеност бораца и велики број неписмених отежавали су правовремено и успешно решавање тог задатка.

Од доласка бригаде на Сремски фронт рад у скојевској организацији одвијао се углавном у три сектора: војнички, политички и културно-просветни.

Организација Савеза комунистичке омладине Југославије у 5. бригади, крајем новембра 1944. године броји 317 чланова обухваћених у 17 актива: по три актива у сваком батаљону и по један актив у пратећој чети бригаде, интендантури, болници, обавештајној групи и у пратећем воду при штабу бригаде

(са куририма). Социјални састав скојевског чланства био је веома добар и у потпуности је одговарао општем социјалном саставу бригаде: 245 земљорадника, 57 радника и 15 ђак. Око 485 омладинаца није било обухваћено организацијом, јер су скоро били дошли у војску, нису били испробани у борби, али се са њима ипак политички радило²⁷⁹

Скојевском организацијом у 5. бригади руководио је бригадни комитет СКОЈ-а,²⁸⁰ чији је секретар био Градимира Јовановић (од априла 1944. године), кога је, док је био на Конгресу УСАОС-а, замењивао Миодраг Мијајловић, који је тешко рањен у борби код Мартинаца и подлегао ранама. У новембру је бригадни комитет СКОЈ-а одржао четири радна и шест теоретских састанака, којима је редовно присуствовао секретар бригадног комитета КПЈ. Батаљонска руководства СКОЈ-а одржавала су и у овом месецу мање више редовне радне и теоретске састанке. Одржана су укупно 32 радна и 24 теоретска састанка. Дневни ред ових састанака произилазио је из проблематике која је оптерићивала батаљоне и од задатака које су пред скојевску организацију постављали штабови и партијски биро батаљона, али и од оних проблема и задатака који су долазили из четних актива СКОЈ-а.

Састанци скојевских актива одржавани су редовно. Користио се сваки предах или краћи одмор између две борбе и на положају да се скојевци окупе на радни или теоретски састанак. У извештају секретара бригадног комитета СКОЈ-а Градимира Јовановића забележено је да је у новембру 1944. године одржано 109 састанака, од којих 60 радних и 49 теоретских.

Помоћ партијске организације и партијских политичких руководилаца скојевској организацији у бригади никада није била довољна, што се одражавало и на њен развој и активност, па ће на једном месту бити констатовано и следеће: »Скојевска организација је исто тако имала секташки однос према великом броју омладинаца са оштрим критеријумом за примање у своју организацију. Велики број храбрих и дисциплинованих омладинаца остао је по страни, док се Ској био за-

279) Дрхива ЦК СКЈ (раније: ЦК КПЈ), Београд, фонд »ЦК Скоја«, рег. бр. 1944/227, *Извештај секретара бриадног комитета СКОЈ-а 5. српске бригаде*, од 5. децембра 1944. године - за месец новембар 1944. године.

280) *Документи историје омладинског покрета Југославије* (У даљем тексту: ДОПЈ), Београд, 1941, том I, књига 2, док. 377. - Писмом Иве Лоле Рибара, од 10. децембра 1942. године Александру Ранковићу, тада организационом секретару ЦК КПЈ, први пут се постављало питање устројства и форЈмирања бригадних комитета СКОЈ-а.

чаурио и по броју чланова изједначио са Партијом. После саветовања бригадних комитета Скоја новембра 1944. године увиђен је и овај проблем, те је после тога активност и залагање скојеваца у многе потпомогло решење задатака партијске организације. Састанци скојевских актива и комитета били су живљи и садржајнији. Они су одржавали и ванредне састанке и често пута уочавали проблеме пре и садржајније од партијске организације. Партијска организација је врло мало дала помоћи скојевској организацији у смислу што бржег и бољег преваспитавања омладинаца и њиховог припремања за Партију».²⁸¹

На састанцима четних актива СКОЈ-а којима су скоро редовно присуствовали секретари четних ћелија КПЈ (помоћници комесара чета), дискутовало се и доношени су закључци по питањима и искрслим проблемима и задацима добијеним од команди јединица и партијских ћелија по сва три сектора.

На војничком сектору то су била питања: проблем недовољне дисциплине у јединици и на положају, који се испољавао нарочито код новодошавших бораца, од којих већина није служила војску, као и обука тих бораца у руковању свим врстама оружја. У новембру су сви борци бригаде научили да рукују свим врстама аутоматског оружја којим су располагали батаљони, а у активу СКОЈ-а бригадне обавештајне групе (извиђачки вод) постављен је задатак скојевцима да хватају »живи језик«, тј. да заробе Немца који би пружио податке о распореду и снази непријатељских положаја пред бригадом.

Преласком на Сремски фронт, на равничасто и скоро голо земљиште - за разлику од оног (планинског, брдовитог и најчешће пошумљеног) на коме је бригада дотле изводила своја борбена дејства, поставио се проблем како борце натерати да копају ровове и како да се навикну да живе у њима, поготову у овим тешким временским (јесењим и зимским) условима. Војни руководиоци су одржавали часове и изводили практичне вежбе, а скојевска организација се ангажовала да својим личним примером мобилише сву осталу омладину да решава и ова питања. Из тактике - скојевска организација се ангажовала да се борци науче правилном војничком извлачењу рањених другова са положаја, правилном пребацивању са једне ватрене линије на другу, извођењу јуриша и другим тактичким радњама.

Пета бригада је у свом борбеном историјату била у сталним борбама и маршевима, тако да никада није било довољно

²⁸¹» АОС, к. 1042, 5/II, рег. бр. 6.

времена ни за значајнију и редовну идеолошко-политичку активност у скојевској организацији, али се користио сваки предах између две борбе и на маршу да се нешто проучи, прочита и по могућству и проради. На скојевским састанцима проучавана је брошура »Какав треба да буде комсомолац«, о чијем се лику дискутовало и преносило на скојевски актив, а прорађивана је и брошура Михајла Калињина »О омладини«.

У новембру 1944. године бригада је водила жестоке борбе против далеко јачих, бројнијих и боље наоружаних немачких и усташких јединица. Живот на борбеним положајима био је тежак, борци су били изложени даноноћној киши, снегу и хладноћи. Па ипак, и у тако тешким условима, у бригадној организацији прилично интензивно се радило на марксистичкој идеолошкој изградњи скојевских руководства и чланства, по плану и програму донетом у политичком органу 21. дивизије.

Забележено је да су на три теоретска састанка бригадног комитета СКОЈ-а у новембру 1944. године прорађивани текстови из књиге »Основи лењинизма«. Скојевска руководства у батаљонима у новембру 1944. године одржала су 28. теоретских састанака (у 1. батаљону 6, исто толико у 2. батаљону, чак 10 у 3. и 6 у 4. батаљону).

На теоретским састанцима батаљонских руководства СКОЈ-а обрађиван је низ политичких тема, о којима су скојевцима говорили политички комесари и помоћници политичких комесара батаљона, затим је прорађивано више књига и брошура, а прочитавани су и многи чланци истакнутих руководилаца објављивани у »Борби«, »Новој Југославији«, »Политици«, »Младом борцу« и у другим листовима и часописима. Веома је активан био и теоретски рад у четним активима СКОЈ-а у којима су - новембра месеца 1944. године - одржана укупно 24 теоретска састанка (у 1. батаљону пет, у 2. четири, у 3. пет и у 4. шест и четири у приштапским јединицама).

Програм и обрада теоретских састанака у батаљонским бироима и четним активима СКОЈ-а био је разноврстан, прилично обиман и зависио је од нивоа политичке свести скојеваца у појединим јединицама, од дневне политике ангажованости и од општег партијско-политичког и скојевског теоретског програма. Углавном су обрађиване политичке теме: Одлука II заседања АВНОЈ-а, Туђе нећемо, а своје не дамо, Октобарска револуција у Русији, затим чланак Милована Биласа »О Техеранској конференцији«, па чланци Рате Дугоњића »О октобарској револуцији«, »О Скоју и његовој улози«. Интере-

совање скојеваца и уопште омладине за ове теоретско-политичке састанке било је увек приметно, што се одражавало у бројним питањима, разјашњавањима и дискусији.

У тешким ратним условима борбама наставило се и са интензивним разноврсним и плодним културно-просветним радом у бригади, чији је основни покретач и носилац била скојевска организација, мада је тај рад био отежан животом бригаде у рововима и вођењем многих жестоких офанзивних и одбрамбених борби са далеко јачим немачким и усташким снагама. У батаљонима и четама деловали су добро организовани културно-просветни одбори којима су руководили политички комесари батаљона и чета и секретари батаљонских комитета и четних актива СКОЈ-а. Сваки је одбор имао 5-6 чланова и сваки је члан био задужен у неком сектору: хор и дилетантска секција, аналфабетски течајеви, предавања из науке (углавном из историје и географије и друга), џепне новине и батеријски листови, хигијена. Културно-просветни одбор бригаде био је задужен за културно-просветну секцију (екипу) и за издавање бригадног листа.

Културно-просветни рад одвијао се и новембра 1944. године према приликама у којима се бригада налазила и према борбеним и политичким задацима које је извршавала у том месецу и био је веома успешан. Радило се организовано и плански. Коришћен је скоро сваки тренутак, скраћивала се ноћ и откидало од сна како би се одржао редовни или ванредни састанак културно-просветног одбора и да би бригадна културно-просветна екипа дала своју приредбу у бригади или на терену. Радило се прилично успешно и на убрзанијем омасовљењу овог рада и увлачењу што ширих омладинских маса борачког састава и заинтересованих појединаца, група или политичких, партијских и скојевских руководиљаца.

Наставило се са описмењавањем бораца, па је у новембру 1944. године када је 77 бораца научило да чита и пише (18 у првом 13 у 2, 22 у 3. и 15 у 4. батаљону и девет у приштапским јединицама, у којима је неписменост искорењена). По свим четама, па и десетинама и водовима, организоване су читалачке групе које су у почетку прочитавале новине и бригадне листове, а поједини новоописмењени борци су, осим писања првих писама својим породицама, писали и мање саставе за џепне новине. Па и поред свих успеха, на овом сектору културно-просветне активности био је неопходан дубљи организациони смисао и темељнији рад.

Импресивни су и подаци о делатности певачких хорова, који су у новембру били организовани по свим батаљонима и скоро у свим четатама, и одржали 50 приредби - концерата за чете и у неким околним селима. Највише приредби и најуспешнији рад хорова и уопште културно-просветни рад био је у 3. батаљону, чији је хор имао 12 приредби, затим у 1. батаљону 10, па у приштапским јединицама 11, у 2. батаљону 9 и у 4. батаљону 8. Борци су одушевљено, са узгредним шалама, поздрављали своје хорове и сваког дана су се пријављивали нови певачи. Посебно су у сећањима бораца и руководиоца остале културно-просветне приредбе одржане у селу Лаћарак. О њима Војислав Васић каже: »У једној доста великој просторији сеоске кафане, сваке вечери одржавано је културно-просветна приредба са програмом и игранком, за борце и сеоску омладину. Батаљони из Пете, али и из суседних бригада по планираном редоследу давали су иначе веома посебне приредбе. Хорови, скичеви, рецитације и друго били су редовно на програму, а онда игранка до дубоко у ноћ. Поред Козарачког кола и народних кола, уз музику су игране и окретне игре, партнерке су биле партизанске и сеоске омладинке. Било је лепо, али су смех изазвали неки партизани који су чинили своје прве кораке у животу играјући танго«.

У 5. бригади се обраћала посебна пажња редовном издавању бригадног и батаљонских листова и четних цепних новина, и у новембру па су објављена по четири броја батаљонских листова и десетак цепних новина. Најбољи и веома садржајан је био лист 4. батаљона »Млади борац«, чији је први број изашао 1. новембра 1944. године.

После жестоких борби за ослобођење Београда и краћег одмора у Бежанији, 5. бригада је већ 31. октобра 1944. године запосела одбрамбене положаје на Генералном каналу на Сремском фронту. У времену од 31. октобра до 30. новембра 1944. године - месец дана - бригада се борила против Немаца из 118. ловачке дивизије и немачких помоћних полицијских и других јединица. У овом времену извела је седам силовитих напада на непријатељске положаје испред у селу Мартинци (3, 4, 9, 11, 14, 15 и 17. новембра) који нису били крунисани посебним успесима, јер је непријатељ упорно бранио своје фортификацијски добро уређене положаје и располагао тешким

наоружањем и са неколико тенкова Које је користио и као отпорне тачке. Бригада је у овом времену одбила и четири жестока непријатељска напада, праћена увек јаком и дужом артиљеријском припремом и подржавана и тенковима. Имајући раније стечена искуства у борбама против Немаца на Руднику и код Београда, борци и старешине бригаде су у борбама на Генералном каналу показали масовно јунаштво и снажљивост у нападу и упорност у одбрани.

Непријатељеви губици нису утврђени, јер је своје погинуле и рањене успео увек да извуче са бојишта, али се по проценама штаба 5. бригаде тај број пење на тридесетак погинулих и исто толико рањених. О жестини тих борби говоре и подаци о губицима бригаде: 19 бораца и старешина избачених из борбеног строја, од којих осам погинулих, осам теже рањених, који су већ после неколико дана подлегли ранама у болници у Сремској Митровици, и три теже рањена, који су преживели. Приметан је релативно велики број погинулих и теже рањених руководилаца, што сведочи да су они увек били у првом борбеном строју. Међу погинулима су и омладински руководилац 4. батаљона Миодраг Мијајловић, који је тада вршио и дужност омладинског руководиоца бригаде, затим три командира чете (Божа Андрејевић, Драгољуб Обрадовић и Раденко Танасковић) и два десетара (Живан Бранковић и Александар Јанковић).

Месец дана борби и живота на Генералном каналу, осим жестоких борбених окршаја, било је испуњено и унутрашњим војним организовањем бригаде и интензивном партијско-политичком активношћу и културно-просветним радом на свим секторима. Формиране су нове формацијске јединице: позадинска чета, чета за везу и батерија топова, а много бораца је завршило војне курсеве за специјалне јединице. Извршена је реорганизација бригадне и батаљонских интендантура, а знатно је ојачана и далеко успешнија била и обавештајна служба бригаде и батаљона.

Плански је био усмерен и политички рад са борцима и старешинама, одређено је преко десетак тема, заталасало се такмичење поводом прославе октобарске револуције, деловала је јака организација КПЈ (195 чланова и 225 кандидата за члана КПЈ), мада је секташтво представљало још увек главни проблем рада партијских руководилаца и организације, а необично је активна и бројна организација СКОЈ-а (317 чланова у 17 актива).